

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา AN ENVIRONMENTAL CONSERVATION IN BUDDHISM

ศรารุณี เมืองอินทร์*

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา และ 2) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา โดยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพจากพระไตรปิฎกและเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ดังนี้

ผลการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา พบว่า สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา คือ คำว่า “บริวาร” หมายถึง สิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ (1.1) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุดินยาม และ (1.2) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีชีวิต ได้แก่ พืชินยาม จิตินยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม (2) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ (2.1) สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม คือ ศาสนสถานและศาสนวัตถุ และ (2.2) สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม คือ วัฒนธรรมประเพณี กฎระเบียบ แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ (1) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายนอกตามหลักสัปปายะ 7 คือ การพัฒนาสถานที่ให้เป็นที่สบาย 7 ด้าน คือ 1) อาวาสสัปปายะ (ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย) 2) โคจรสัปปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) 3) ภัตสัปปายะ (ถ้อยคำเป็นที่สบาย) 4) บุคคลสัปปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) 5) โภชนสัปปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) 6) อุตุสัปปายะ (อุณหภูมิเป็นที่สบาย) และ 7) อิริยาบถสัปปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย) และ (2) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในตามหลักภาวนา 4 คือ การฝึกอบรมตน แบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ (2.1) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางกาย ได้แก่ กายภาวนา และศีลภาวนา และ (2.2) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางจิต ได้แก่ จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา โดยมีมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาวัดให้เป็นปฏิรูปเทศ

คำสำคัญ : อนุรักษ์; สิ่งแวดล้อม; สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

ABSTRACT

The thematic paper entitled ‘An Environmental Conservation in Buddhism’ consists of two objectives as 1) to study the environmental concept in Buddhism and 2) to study the approach for an environmental conservation in

* หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Buddhism. The research was conducted through the qualitative research method based on the academics documents and the Buddhist Canon.

The results revealed that the Buddhist environmental concept was found in the Buddhist Canon as the term called ‘parivāra’ or retinue. It refers to things that are existed around human, which is divided into 2 categories viz. 1) Natural Environment such as 1.1) the non-living environment or it is called the physical law and 1.2) the living environments - they are called the biological law, psychic law, karmic law and general law. 2) The Man-Made Environments are divided into 2 categories as 2.1) the concrete environment – religious buildings and religious objects, 2.2) the non-concrete environment – culture and laws.

Regarding the Buddhist approach for an environmental conservation in Buddhism, it is based on two guidelines as 1) the Seven Agreeable Things or Sappāya and 2) the Four Developments or Bhāvanā. According to the Seven Suitable Things or Sappāya, they are the suitable abode, suitable resort, suitable speech, suitable person, suitable food, suitable climate and suitable posture. And the Four Developments or Bhāvanā are 1) Physical Development, 2) Social Development, 3) Emotional Development and 4) Wisdom Development. It refers to Trainings for developing a suitable temple.

Keywords : conserve; environment; Environmental Concepts

1. บทนำ

วิกฤตการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลกปัจจุบัน มีสาเหตุมาจากรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ไม่สมดุลของมนุษย์ ดังนั้น เมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย พุทธทางธรรมชาติที่เป็นพื้นฐานของการเติบโตและการดำรงชีวิตของมนุษย์ก็จะถูกทำลายลงไปด้วย (องค์การสหประชาชาติ, 2548: 8) ในทางพระพุทธศาสนา สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัย คือ ปฏิรูปเทสวาสะ หมายถึง การอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร ในภาษาสมัยใหม่ก็คือ การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2538: 3) บริษัท 4 ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตรมีทานเป็นต้น ย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามีองค์ 9 ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้น ชื่อว่าประเทศอันควร การอาศัยอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย (คณะกรรมการแผนกตำรา, 2550: 127) ดังนั้น กล่าวได้ว่าความหมายของสิ่งแวดล้อมคือสิ่งที่ใกล้ชิดกับชีวิตมนุษย์ รวมทั้งการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (ช.ช. (ไทย) 25/4/7)

ดังนั้น สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา คือ สิ่งที่มีสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ ทั้งในด้านการดำรงชีวิต เป็นที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งยารักษาโรค และเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การอบรมพัฒนาดตนเองเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

3. ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยจะทำการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา จากการศึกษาจาก พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ผลงานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสาร หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ รวมถึงสื่อสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง

4. ผลการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีความข้องแวะเกี่ยวพันกับสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่การถือกำเนิดขององค์ศาสดา นั่นคือ เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงมีพระประสูติกาลใต้ต้นสาละ ณ สวนลุมพินีวัน ต่อมา เมื่อทรงเจริญวัย พระเจ้าสุทโธทนะราชบิดาได้พาเสด็จไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทรงให้ประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว่า ทรงประทับนั่งสมาธิกำหนดอาปานสติ จนบรรลุปฐมญาณ นับเป็นครั้งแรกที่เจ้าชายสิทธัตถะได้สัมผัสถึงประสบการณ์ทางจิต จนกระทั่ง เจ้าชายสิทธัตถะได้ถือบวชเป็นนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาณี และไปบำเพ็ญเพียร ณ อรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อตรัสรู้แล้วเสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา 45 พรรษา แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้นสาละคู่ ในป่าไม้สาละ (พระศรีศัคมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), 2554: 10) จะเห็นได้ว่า ตลอดช่วงพระชนมายุของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพานทรงประทับอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ โดยทรงพรรณนาคุณของการอยู่อาศัยตามธรรมชาติว่า “เมื่อเธอเข้าไปอยู่อาศัยที่นั่น สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น” (ม.ม. (ไทย) 12/193/205)

แม้คำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในพระพุทธศาสนาไม่ได้ระบุไว้โดยตรง แต่มีคำที่มีความหมายใกล้เคียง ได้แก่ คำว่า “บริวาร” ซึ่งหมายถึง สิ่งแวดล้อม ของสมทบ และสิ่งประกอบพร้อม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548: 109) เช่น วนอุทยาน ประกอบด้วย ต้นไม้ ดอกไม้ พืชพรรณต่างๆ และมีสัตว์นานาชนิด เป็นสิ่งประกอบพร้อม ดังที่ ป. หลงสมบุญ กล่าวว่า บริวารหรือบริวาร หมายถึง เครื่องล้อม เครื่องห้อมล้อม หรือ เครื่องแวดล้อม (ป. ปลงสมบุญ, ม.ป.ป.: 547) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Environment หมายถึง สิ่งที่อยู่แวดล้อมกัน สภาวะของสิ่งที่ถูกแวดล้อม (J.A. Simpson and E.S.C.Weiner, 1999: 315) ซึ่งสภาพแวดล้อมที่เป็นที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ก็คือ ปฏิจรูปเทสวาสะ หมายถึง การอยู่ในประเทศอันสมควร อยู่ในถิ่นที่

เหมาะสม หมายถึงอยู่ในถิ่นเจริญ มีคนดี มีนักปราชญ์ รวมทั้งการอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร ในภาษาสมัยใหม่ก็คือ การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี หรือการอยู่ในประเทศอันควร (คณะกรรมการแผนกตำรา, 2550: 127)

สรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา ก็คือ คำว่า “บริวาร” หมายถึง สิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ มนุษย์จะต้องเผชิญหน้าอยู่กับสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลาทั้งโดยตรงและทางอ้อม มนุษย์ไม่สามารถหลบหนีพ้นจากสภาพสิ่งแวดล้อมได้

ประเภทของสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ คือ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) และ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) มีรายละเอียดดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต เช่น อากาศ แม่น้ำ ลำคลอง ภูเขา ถ้ำ ชอกหิน ลำคลอง หนอง บึง แม่น้ำน้อยใหญ่ (ขุ.สุ. (ไทย) 25/726/671) ป่า ไค่นไม้ ป่าช้า ป่าช้าที่แจ้ง ลอมฟาง (ที.ส. (ไทย) 9/216/73) ก้อนกรวด และก้อนหิน (ม.ม. (ไทย) 12/433/462) น้ำในมหาสมุทร และมหาสมุทร (ส.นิ. (ไทย) 16/81/166) ปราภฏอยู่ในหลัก “นิยาม 5” หมายถึง “ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา” (ส.นิ. (ไทย) 16/20/34; อ.ง. เอกก. (ไทย) 20/137/385) พระพุทธโฆสจารย์ได้ให้ความหมายที่แตกต่างออกไปเล็กน้อยว่าเป็น “ความแน่นอน” จำแนกออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ อุตุนิยาม พืชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม (ที.ม.อ. (บาลี) 13/56/100-101) นอกจากนั้น คำอธิบายร่วมสมัยก็ใช้คำว่า “กฎธรรมชาติ” (niyāma : the five aspects of natural law) ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า 1) อุตุนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ 2) พืชนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ 3) จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต 4) กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของมนุษย์ และธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555: 153)

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุตุนิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ในธรรมชาติ เช่น อุณหภูมิ ดินฟ้าอากาศ และวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิด คือ ลักษณะสภาวะต่างๆ ของธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ ซึ่งก็คือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอก็จะเป็นไปโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนดหรือห้ามได้ เช่น การที่จะเกิดฝนตก พายุร้อน ตลอดถึงปรากฏการณ์ทางวัตถุอื่นๆ เช่น การเคลื่อนที่ของจักรวาล แรงดึงดูด แผ่นดินไหว เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้พระพุทธศาสนาถือว่าเกิดขึ้นเพราะวัตถุธาตุต่างๆ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ปรับเปลี่ยนสภาวะของตนเองตามอุณหภูมิ คือ ความร้อนและเย็น ดังนั้นกฎข้อนี้จึงชื่อว่า อุตุนิยาม (อุตฺ แปลว่า พลังงาน ฤดู ความร้อนเย็น) ดังที่พระพุทธโฆสจารย์ได้แสดงว่า “ในชนบทนั้นๆ ในกาลนั้นๆ การเก็บดอกไม้และผลไม้ เป็นต้น โดยตัดครั้งเดียวเท่านั้น ลมพัด ลมไม่พัด แดดกล้า แดดอ่อน

ฝนตก ฝนไม่ตก ดอกบัวกลางวันแย้ม กลางคืนหุบ อย่างนี้เป็นต้น เป็นอุตุนิยาม ” (ที.ม.อ. (บาลี) 13/56/101)

1.2 สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีชีวิต ได้แก่ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ สัตว์ และพืชพรรณต่างๆ เช่น จำพวกพืช ได้แก่ อูบล ปทุม โกมุท บุณทริก อันผลิตดอกได้ทุกฤดูกาล (ที.ม. (ไทย) 10/253/189) และสัตว์ เช่น หนอน (ขุ.ชา. (ไทย) 27/151/105) โค แพะ แกะ ไก่ สุกรและสัตว์ นานาชนิด (ที.สี. (ไทย) 9/345/114) เป็นต้น กลุ่มนี้จัดเป็น พืชนิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปในพันธกรรม ว่าด้วยกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของ สิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์เช่นเดียวกับกฎทางชีววิทยา จิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติ เกี่ยวกับการทำงานของจิตและเจตสิก ว่าด้วยกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต ซึ่งจะมี อยู่ในสัตว์และมนุษย์ กรรมนิยาม (Karmic Laws) คือ กฎแห่งกรรม คือกฎแห่งการกระทำและผล ของการกระทำ ว่าด้วยกฎแห่งกรรม ซึ่งจะมีอยู่ในมนุษย์ เพราะในพระพุทธศาสนาถือว่า สัตว์เป็นผล มาจากกรรม เป็นตัวรับผลกรรมที่บุคคลครั้งเป็นมนุษย์ได้ก่อขึ้น และ ธรรมนิยาม (General Laws) ได้แก่ กฎไตรลักษณ์ทั้ง 3 คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าด้วยกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความเป็นเหตุ เป็นผลของสิ่งทั้งหลาย เป็นกฎสากลที่ครอบคลุมความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและวัตถุ ซึ่งครอบคลุมกฎ นิยามทั้ง 4 ข้อย่างต้นทั้งหมดด้วย (วิสุทธิ. (ไทย) 3/275)

กล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในพระพุทธศาสนาทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต คือสิ่งที่ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และอยู่รอบๆ ตัวเรา เราสามารถสัมผัสได้ ประกอบด้วย สิ่งที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุณหภูมิ ดินฟ้าอากาศ รวมไปถึงแร่ธาตุ สสารต่างๆ เป็นต้น เรียกว่า อุตุนิยาม และ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีชีวิต ได้แก่ พืช สัตว์ และมนุษย์

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม และสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม มีรายละเอียดดังนี้

2.1 สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม คือ ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ ไม่ได้เกิดขึ้น เองตามธรรมชาติ เช่น อาคาร บ้านเรือน ถนน สะพาน สระน้ำ เป็นต้น ที่สร้างขึ้นเพื่อสร้างความ เป็นอยู่ของมนุษย์ เช่น มหาสุทธานสูตร ได้มีการกล่าวถึงการสร้างสระน้ำไว้ด้านหน้าของปราสาทว่า พระเจ้ามหาสุทธานทรงมีรับสั่งให้สร้างสระธรรมโภกขณไว้เบื้องหน้าธรรมปราสาท ด้านทิศ ตะวันออกและทิศตะวันตกยาว 1 โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้างกึ่งโยชน์ สระธรรมโภกขณมี ด้วยอิฐ 4 ชนิดคือ (1) อิฐทอง (2) อิฐเงิน (3) อิฐแก้วไพฑูรย์ (4) อิฐแก้วพลี สาระธรรมโภกขณมี บันได 24 บันได (ที.ม. (ไทย) 10/259/192) ซึ่งสิ่งก่อสร้างในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นครั้งแรก เมื่อ พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนไม้ไผ่ให้เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นที่ประทับของ พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวก พระพุทธองค์ทรงรับอารามนั้น แล้วทรงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (วิ.ม.หา. (ไทย) 4/63/55)

คำว่า “อาราม” มีความหมายว่า “สวนป่าที่น่ารื่นรมย์ยินดีเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์” เพราะ สภาพของอารามหรือวัดในยุคแรกเริ่มนั้น มีสภาพเป็นสวนป่าตามธรรมชาติ ยังไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ มากนัก เป็นสถานที่สงบสงัด อยู่แยกต่างหากจากหมู่บ้าน แต่ก็ไม่ได้ไกลจนเกินไป สามารถเดินทางไป

มาได้สะดวก เป็นอาณาบริเวณที่อยู่ของสมณะผู้ต้องการศึกษาปฏิบัติธรรม ลักษณะของวัดเช่นนี้ปรากฏอยู่ในพระดำริของพระเจ้าพิมพิสารก่อนที่จะถวายสร้างวัดถวายว่า “พระผู้มีพระภาคพึงประทับที่ไหนหนอแล จึงจะเป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมีการคมนาคมสะดวกแก่ประชาชนผู้มี ความประสงค์จะไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่านกลางคืนเงียบสงัด เสียงไม่กึกก้อง ปราศจากลมจาก คนผู้เดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ และควรเป็นที่หลีกเลี่ยงอยู่ตามสมณวิสัย” (วิมहा. (ไทย) 4/63/55)

ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงบัญญัติเสนาสนะใดๆ แก่ภิกษุ ต่อมา อนาถปิณฑิก เศรษฐีได้เห็นพระสงฆ์เดินออกจากป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ที่ชุก ที่แจ้ง ลอมฟาง ในตอนเช้าจึงเกิดความเลื่อมใส ประสงค์จะถวายวิหารให้เป็นที่อยู่อาศัยแก่พระสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต ท่านเศรษฐีจึงได้สร้างวิหาร 60 หลังถวาย ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น และถ้ำ (วิ.จ. (ไทย) 7/294/90) และมีการสร้างเสนาสนะอื่นๆ ที่รวมกันอยู่ในสถานที่แห่งเดียวกัน ที่ประกอบไปด้วย “บริเวณขุม ประตุ วิหาร หอฉัน เรือนไฟ ศาลาเรือนไฟ กัปปิยะกุฏิ วัจจะกุฏิ ที่จงกรม บ่อน้ำ ศาลาบ่อน้ำ โบกขรณี สร้างเสร็จก็ถวายแก่สงฆ์ที่มาทั้ง 4 ทิศตามพุทธฎีกา พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาอาถรรพ์ที่ได้กล่าวมาแล้วในอนุโมทนาอาถรรพ์ถวายวิหาร” (วิ.จ. (ไทย) 9/200/107)

ต่อจากนั้น จึงมีการก่อสร้างสถานที่ประกอบสังฆกรรม เนื่องจากพระภิกษุมีความสงสัยว่า พระพุทธเจ้าบัญญัติให้มีความพร้อมเพรียงมีกำหนดเขตเพียงอาวาสเดียว แล้วอาวาสหนึ่งมีการกำหนดเขตเท่าไร จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระพุทธองค์จึงรับสั่งอนุญาตให้สมมติสีมา ในสถานที่ต่างๆ ต่อไปนี้ ภูเขา แผ่นหิน ป่า ต้นไม้ หนทาง จอมปลวก แม่น้ำ น้ำ (วิ.ม. (ไทย) 4/138/215) ต่อมา ภิกษุฉัพพัคคีย์พากันสมมติสีมาใหญ่เกินไป 4 โยชน์ 5 โยชน์ 6 โยชน์ พวกภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงรับสั่งอนุญาตให้สมมติสีมาประมาณ 3 โยชน์เป็นอย่างมาก (วิ.ม. (ไทย) 4/140/216)

นอกจากนั้นแล้วยังมีพระเจดีย์หรือพระสถูป ซึ่งมีความหมายถึงสิ่งที่ก่อขึ้น ที่เคารพบูชา สิ่งที่เกิดขึ้นใจให้ระลึกถึง เรียกว่า สัมมาสัมพุทธเจดีย์หรือพุทธเจดีย์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2545: 115) เช่น บริโกคเจดีย์ คือ เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ได้แก่ สังเวชนียสถาน 4 ที่ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงมีพุทธานุญาติให้เหล่าพุทธบริษัททั้งหลายได้ไปสักการะ และปลงธรรมสังเวชน้อมรำลึกถึงพระองค์ คือ สถานที่ประสูติ ณ ปาลุมพินี แขวงเมืองกบิลพัสดุ์ สถานที่ตรัสรู้ ณ ฌวนิมะพระศรีมหาโพธิ์ ตำบลพุทธคยา สถานที่แสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ป่าสาละวันอุทยาน แขวงเมืองกุสินารา ต่อมาในสมัยหลัง สถานที่อื่นๆ อันเกี่ยวเนื่องในพุทธประวัติ เช่น สถานที่แสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี เป็นต้น ก็ได้รับการนับถือว่าเป็นบริโกคเจดีย์เช่นเดียวกัน และธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รวมไปถึงอุเทสิกเจดีย์ ได้แก่ พระพุทธรูป และการสร้างเป็นพุทธบัลลังก์ (อาสน์เปล้า) เรียกว่า อาสนะบูชา (ดำรงราชานุภาพ, 2513: 10) สรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมที่

มนุษย์สร้างขึ้นที่เป็นรูปธรรมในพระพุทธศาสนามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และได้ก่อสร้างเพิ่มเติมต่อมาอีกมากจนถึงปัจจุบัน

2.2 สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม ได้แก่ วินัย อภิสมจาร ธรรมเนียมปฏิบัติ บทบาทหน้าที่การทำงาน เป็นต้น ประเพณีและวัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นจากการที่ได้ปฏิบัติเป็นวัตรหรือปฏิบัติเป็นประจำ ดังปรากฏเรื่องราวใน นิสสัคคิกกัณฑ์ (วิ.มหา. (ไทย) 2/459/1) เป็นการกล่าวถึงการบัญญัติสิกขาบทหรือข้อปฏิบัติที่พระภิกษุควรกระทำ เช่น พระวินัยบัญญัติเรื่องการไม่ใช้มือที่เปื้อนอาหารจับภาชนะน้ำดื่ม (วิ.มหา. (ไทย) 2/631/705) ทรงอนุญาตให้อุ่นภัตตาหารได้ (วิ.ม. (ไทย) 5/274/72) เป็นต้น และยังมีปรากฏในโกชนปฏิสังขตที่ 2 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538: 23) ว่าด้วยเรื่องของมารยาทในการรับประทานอาหารของพระภิกษุ เช่น เรื่องของการไม่ขุดข้าวให้แหว่ง ตักกับตักแกงให้พอดีไม่มากเกินไป ไม่ตักข้าวแต่ยอดๆ เพราะผู้อื่นจะได้ฉันทข้าวข้างล่าง ไม่ฉันทข้าวคำใหญ่เกินไป ไม่โยนข้าวเข้าปาก ไม่เอานิ้วสอดไปในปาก เมื่อมีข้าวในปากจกไม่พูด ไม่ฉันทโดยให้กระพุ้งแก้มตู่ย ให้ฉันทแต่พอดี ไม่แลบลิ้น ไม่ฉันทดังจ๊ับๆ ไม่เลียมือ ไม่เลียริมฝีปาก เป็นต้น ถือเป็นกฎข้อปฏิบัติที่ทรงตั้งไว้ เพื่อให้มีกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มา

นอกจากนั้นแล้ว ภายในวัดหรืออาราม ยังมีการจัดความสัมพันธ์กันในฐานะต่างๆ ทั้งในด้านบทบาทหน้าที่และการทำงาน ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธวิธีการจัดแบ่งงานในการจัดการคณะสงฆ์เช่นเดียวกับกับการจัดแบ่งงานเหมือนการจัดองค์กรในปัจจุบัน เช่น งานด้านการปกครอง (วิ.มหา. (ไทย) 1/21/13 – 14) งานด้านการให้การศึกษา (ม.อุ. (ไทย) 14/74/78) งานด้านการเผยแผ่ศาสนา (วิ.ม. (ไทย) 4/32/40) งานด้านสาธารณูปการ (วิ.จุ. (ไทย) 7/294 – 323/89 – 150) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีลักษณะงานที่จัดเป็นแผนก (Departmentation) ให้รับหน้าที่ทำกิจการนั้นเป็นแผนกๆ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2543: 53 – 72) มีการแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เจ้าอธิการแห่งจีวร อาหาร เสนาสนะ อาราม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวางหลักการกำหนดคุณสมบัติไว้ คือ เว้นจากอคติ 4 และเป็นผู้ฉลาด และรู้จักกิจนั้นๆ เป็นอย่างดี (วิ.ม. (ไทย) 5/342/203) และการแบ่งลักษณะงานที่ต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะด้าน (Specialization of work) โดยพิจารณาถึงความถนัดและความสามารถส่วนบุคคลเป็นหลัก ในตำแหน่ง“เอตทัคคะ” (อง.เอกก. (ไทย) 20/188 – 234/25 – 30)

สรุปความได้ว่า ประเภทของสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ คือ (1) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) แบ่งเป็น (1.1) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุดินนิยาม (1.2) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีชีวิต ได้แก่ พืชนิยาม จิตินิยาม กรรมนิยาม และ ธรรมนิยาม (2) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) ประกอบด้วย (2.1) สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ อาราม (2.2) สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม ได้แก่ วินัย ธรรมเนียมปฏิบัติ เป็นต้น

2. แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา สามารถสรุปได้เป็น 2 แนวทาง คือ

2.1 แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายนอกตามหลักสัปปายะ 7

“สัปปายะ” แปลว่า สิ่งที่มีประโยชน์ก่อให้เกิดความเจริญ มีอุปการะต่อการศึกษาและปฏิบัติ (อง.สตตก.อ. (บาลี) 3/38/179) หมายถึง ธรรมอันเป็นที่สบาย 7 อย่าง (พระพุทธโฆสเถระ, 2548: 220) สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิตที่เหมาะสม ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551: 209 – 210) เช่น ในการบำเพ็ญเพียรหรือทำกรรมฐาน (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548: 1090) มี 7 อย่าง คือ 1) อาวาสสัปปายะ (ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย) 2) โจรสัปปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) 3) ภัตสัปปายะ (ถ้อยคำเป็นที่สบาย) 4) บุคคลสัปปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) 5) โกชนสัปปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) 6) อุตุสัปปายะ (อุณหภูมิเป็นที่สบาย) และ 7) อิริยาบถสัปปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย) ทั้งหมดนี้เหมาะสมกันเป็นสัปปายะ ไม่เหมาะสมกันเป็นอัสปปายะ ดังนี้

(1) อาวาสสัปปายะ (Suitable Abode) คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม เช่น ปลอดภัย ไม่พลุกพล่าน จอแจ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุไปเลือกปลีกวิเวกปฏิบัติอยู่คนเดียวที่เรือนว่าง โคนไม้ ป่า ถ้ำ ภูเขา หรือถ้ำอยู่ในวัด ควรปลุกกุฏิห่างกัน พอประมาณ ไม่ควรมองเห็นกัน เพื่อไม่รบกวนกัน มีทางเดินเข้าและออก ที่สะดวกพอประมาณ และในพระวินัยยังได้กล่าวถึงการสร้างที่อยู่อาศัย เช่น วิหาร โดยไม่ต้องตัดต้นไม้ เป็นการรักษาสภาพแวดล้อมและทำให้วิหารอาคารอยู่ในสถานที่ที่ร่มรื่น มีร่มเงาจากต้นไม้ส่งผลให้มีอุณหภูมิไม่ร้อนจนเกินไป หากเป็นวิหารหลังใหญ่ ต้องมีการติดตั้งวงกบ และบานหน้าต่าง และต้องไม่สร้างวิหารทับต้นไม้ ดังปรากฏข้อความว่า “ภิกษุจะสร้างวิหารหลังใหญ่ จะติดตั้งบานประตูโกล้างกบประตู และตกแต่งบานหน้าต่าง ควรยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว ดำเนินการมุงหลังคาได้ 2-3 ชั้น” (วิมहा. (ไทย) 1/182/155; 1/365/402)

การสร้างเสนาสนะในแต่ละครั้งจะต้องอาศัยพื้นที่จำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่าสถานที่ที่จะสร้างเสนาสนะได้นั้นจะต้องเป็นที่ที่คณะสงฆ์เป็นผู้แสดงที่เห็นว่าสถานที่แห่งนี้ไม่มีเจ้าของจับจองมาก่อน จึงจะสามารถสร้างเสนาสนะนั้นได้ และการสร้างจะต้องไม่มีขนาดใหญ่จนเกินกำลังทรัพย์ของผู้มีศรัทธาที่เลื่อมใสที่เขาจะสร้างถวาย “ความยาวไม่เกิน 12 คืบพระสุคตหรือศอก ความกว้างไม่เกิน 7 คืบพระสุคตหรือศอกและมีขานรอบเสนาสนะทั้ง 4 ด้านและเวียนรอบได้ ซึ่งเป็นการสร้างด้วยความศรัทธา” (พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ), 2536: 40)

เสนาสนะ ในสมัยพุทธกาล ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยที่ใช้บำเพ็ญเพียร หรือสถานที่หาความสงบมักจะเป็นตามโคนไม้หรือป่าเขาธรรมชาติ ส่วนที่พักอาศัยเพื่อกิจวัตรประจำวันก็คือ วิหาร ปราสาท เรือนหรือถ้ำที่อยู่ตามธรรมชาติ สถานที่เหล่านี้ต้องเอื้อแก่การบรรลุนิพพาน ทำให้จิตใจที่ตั้งมั่นไม่สงบยังไม่ตั้งมั่น มีความสงบตั้งมั่นขึ้นได้ (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2539: 55) พระพุทธเจ้าได้ตรัสอานิสงส์แห่งการอยู่ป่าว่า “ภิกษุพึงยินดีการนั่งผู้เดียว การนอนผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน เทียวไปตามลำพัง ผีกฝนอยู่ผู้เดียวและยินดีการอยู่ป่า” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/305/128)

นอกจากนี้อาคารที่พักอาศัยต้องมีความสะอาด โปร่งโล่ง อากาศถ่ายเทได้สะดวก (เสนาสนะ ที่พักอาศัย) และทำความสะอาดด้วยการปิดกวาดบริเวณที่พักอาศัยให้มีความสะอาด ร่มรื่นเสมอ เป็นการสร้างสุขอนามัยของส่วนรวม กรณีนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นพระวินัยแก่ภิกษุ

ให้พึงปฏิบัติต่อเสนาสนะให้มีความสะอาด ไว้ในอุปัชฌายวัตตกถา (วิ.ม. (ไทย) 4/66/85) ความว่า “บริเวณซุ้ม โรงฉัน โรงไฟ วัจกุฎีรูก พึงปัดกวาด”

(2) โคจรสัปปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) (Suitable Resort) ที่เที่ยวบิณฑบาตที่เหมาะสม เช่น มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์ มีเส้นทางที่พอใช้เดินได้ไม่เสี่ยงอันตราย ไม่ลำบากเกินไป พ้นจากแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลาไปหรือกลับจากบิณฑบาต และภิกษุรู้จักเส้นทางนั้นดีซึ่ง อยู่ไม่ไกลเกินไป ประมาณ หนึ่งโกสะ ถึงหนึ่งโกสะครึ่ง (1-5 กิโลเมตร) พอที่จะเดินไป และเดินกลับได้ในเวลาพอสมควร และข้อสำคัญ ที่โคจรไปนั้นต้องไม่เป็นแหล่งยั่ววนกวนกิเลส ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อการประพฤติ และปฏิบัติกรรมฐาน เช่น แหล่งอบายมุข หรือแหล่งของหญิงแพศยา (วิ.ม.อ. (ไทย) 4/139; ขุ.ธ.อ. (บาลี) 25/168-169/85) เป็นต้น ซึ่งเป็นแดนอโคจร เพราะเสี่ยงต่อการเกิดกามคุณ 5 (ส.ม. (ไทย) 19/372/218-219) คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่รู้แจ้ง (จิตเห็น) ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ว่าน่าปรารถนา น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

(3) ภัตตสัปปายะ คือ (การพูดคุยที่เหมาะสมเป็นที่สบาย) (Suitable Speech) เช่น พูดคุยเล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ 10 และพูดแต่พอประมาณ เฉพาะข่าวสารและสื่อสารที่เอื้อปัญญา ดังปรากฏใน กถาวัตถุ 10 ประการคือ 1. อปปัจจกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย) 2. สันตุฏฐิกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ) 3. ปวิเวกกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ) 4. อสังสัคคกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่) 5. วิริยารัมภกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร) 6. สีสลกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล) 7. สมาธิกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น) 8. ปัญญากถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา) 9. วิมุตติกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์) และ 10. วิมุตติญาณทัสสนกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์) (ขุ.ม. (ไทย) 29/196/570-57) เมื่อสนทนาธรรมกันแล้ว ก็ควรได้ลงมือปฏิบัติธรรม ตามแนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมสบายแก่ตน

(4) บุคคลสัปปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) (Suitable Person) คือ บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม เช่น ไม่เป็นคนร้าย เป็นผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาที่เหมาะสมใจ เป็นผู้เกื้อกูล อำนวยประโยชน์ให้ และมีอุปนิสัยเข้ากันได้ดีทั้งผู้เป็นศิษย์และอาจารย์ ดังตัวอย่างเรื่องพระจูฬปันถก ในสมัยที่พระภิกษุพี่ชายคือพระมหาปันถกไล่ออกจากวัด ก็คิดน้อยใจ จึงตั้งใจจะสึก พระพุทธเจ้าจึงทรงเสด็จมาสอนโดยได้ประทานผ้าสำหรับเช็ดเท้าให้พระจูฬปันถก แล้วทรงตรัสว่า เธอจงอธิษฐานผ้าสะอาดนี้แล้วบริกรรมว่า “โรโซหรณฺ รโรโซหรณฺ” เมื่อถูกลูบไล่นานเข้าจึงเปื้อนเหงื่อจากมือกลายเป็นผ้าหมองคล้ำ จิตเริ่มเห็นความไม่เที่ยงของสังขาร พระพุทธเจ้าจึงนำมาเป็นเหตุเทศนาธรรมสั่งสอนจนได้บรรลุพระอรหันต์ (ขุ.เถร. (ไทย) 26/557-566/437)

ดังนั้น การดำรงตนอยู่ในสังคมที่ดี คือ การคบหาสัตบุรุษ คำว่า “การคบ” ภาษาบาลีว่า “เสวนา” เป็นการถ่ายทอดเอานิสัยใจคอ หรือชีวิตจิตใจผสมกัน (ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต, 2549: 58-59) เป็นการถ่ายทอดเอานิสัยใจคอและคุณงามความดีจากผู้ที่เราคบเข้ามาสู่ตัวเรา เรียกว่า “ส่องเสพ” การคบหาสัตบุรุษ หรือการเสวนากับสัตบุรุษ จึงหมายถึง การถ่ายทอดเอานิสัยใจคอ หรือจิตใจ

หรือคุณลักษณะที่พึงงามของท่านผู้รู้ ท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ท่านผู้ทรงธรรม ทรงปัญญา เป็นกัลยาณมิตร ได้แก่ ท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณงามความดี มีความประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ เรียกอีกอย่างว่า “บัณฑิต” (ตรงข้ามกับคนพาล) ซึ่งเป็นผู้ที่มีปกติในการคิดดี พุทธิ และกระทำความดี เข้ามาสู่ตัวของเราเอง ให้คุณงามความดีเหล่านั้นได้เติบโตและเจริญงอกงามในตัวเราและจิตใจของเรา เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เพราะเหตุถึงองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก” (อง.เอกก. (ไทย) 20/111/17)

เหตุผลสำคัญที่การเสวนากับสัตบุรุษ เพราะบรรดาสัตบุรุษหรือผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้เป็นผู้มีคุณลักษณะสำคัญที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องดีงาม 7 ประการ เรียกว่า “กัลยาณมิตรธรรม 7” ได้แก่ (1) จิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (2) ครุ เป็นที่เคารพ (3) ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง (4) วตฺตา จ เป็นนักพูด คือ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ (5) วจนกฺขโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (6) คมภีรณจ กถํ กตฺตา เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ และ (7) โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐานะ คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

ดังนั้น การได้อยู่ในสังคมที่มีการพูดคุยส่งเสริมข้อมูล แนะนำ เพื่อการปฏิบัติไปให้ถึงจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

(5) โภชนสัปปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) (Suitable Food) คือ อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย อาหารนั้นถูกย่อยไปเลี้ยงร่างกายได้ง่าย เกื้อกูลต่อสุขภาพ และฉันไม่ยาก ดังมีเรื่องที่มีพระภิกษุประมาณ 60 รูป เดินไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านหนึ่ง ชื่อมาติกคาม ใกล้เชิงเขาแห่งแคว้นโกศล มารดาของผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้อุปถัมภ์ พระภิกษุจึงได้สอนให้นางสาธยายอาการ 32 มีผม ขน เล็บ ฟัน หนังเป็นต้น โดยความเป็นของปฏิภูลคือไม่สะอาด และ พิจารณาความความเสื่อมในสังขาร เมื่อนางสาธยายอยู่ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี นอกจากนี้ ยังได้ปฏิสัมภิทา 4 และโลกีย อภิญญา 5 ด้วย เมื่อนางตรวจดูด้วยทิพยจักขุ จึงรู้ว่า พระภิกษุทั้งหมดยังมีกิเลสอยู่ ปฏิบัติธรรมไม่บรรลุเพราะยังขาดอาหารอันเป็นที่สบาย หรืออาหารอันสมควรแก่การทำความเพียร ตั้งแต่วันนั้น นางจึงได้จัดอาหารอันประณีตหลายอย่างไปถวาย เมื่อภิกษุได้อาหารอันเป็นที่สบาย สรรเสริญ กระปรี้กระเปร่า จิตก็ตั้งลงสู่อารมณ์เดียว เจริญวิปัสสนาไม่นานนักได้บรรลุอรหัตตผล พร้อมด้วย ปฏิสัมภิทาทั้งหลาย (วคิน อินทสระ, [30 พฤศจิกายน 2559] นอกจากอาหารตามปกติแล้ว คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร ก็เป็นสิ่งสัปปายะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร คือ เภสัช 5 ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (วิ.อ. (บาลี) 2/290/40; สารดล.ฎีกา. (ไทย) 2/290/393) เป็นสิ่งสัปปายะ สำหรับภิกษุผู้เจ็บไข้

(6) อุตฺตสัปปายะ (อากาศเป็นที่สบาย) (Suitable Climate) คือ ดินฟ้าอากาศ ธรรมชาติที่แวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น ดังตัวอย่างภูมิประเทศของแคว้นกุรุซึ่งอยู่ในบริเวณที่มีอากาศดี อากาศเหมาะสมทุกฤดูกาล ก่อให้เกิดความสบาย ดังนั้น ชาวกุรุจึงมีสุขภาพแข็งแรง กำลังกายดี และสุขภาพจิตของชาวกุรุก็สมบูรณ์ดี ดังนั้นพระพุทธองค์ จึงทรงตรัสสอนมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งมีเนื้อหาหลักซึ่งอย่างยิ่ง

นอกจากนี้การอาศัยอยู่ที่ถูกสุขลักษณะก็เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ดังสรุปความในเรื่อง ทรงอนุญาตที่จังหวัดจันทบุรีและเรือนไฟ (วิ.จุ. (ไทย) 7/260/33) ว่า หมอชีวกโกมารภัจ เห็นพระภิกษุมีร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก จึงขออนุญาตที่จังหวัดจันทบุรีและเรือนไฟ เพื่อให้ภิกษุได้เดินจงกรม และสถานที่นั้นต้องเรียบ มีที่จับ และอยู่ในที่ร่ม มีหลังคามุงเพื่อป้องกันความร้อน และในส่วนของเรือนไฟ ก็มีการถมที่เพื่อไม่ให้ น้ำท่วมถึง ทำคันดินกัน มีบันไดและราวบันได มีการจัดสถานที่ที่เหมาะสม หากเรือนไฟมีขนาดเล็กให้นำเตาไฟไปตั้งด้านนอก หากว่าเรือนไฟมีขนาดใหญ่ให้นำเตาไฟมาตั้ง ตรงกลางเรือนไฟได้ ทำรางละลายดิน หากดินมีกลิ่นก็สามารถอบด้วยความร้อนก่อนนำมาใช้ อนุญาตให้มีขันน้ำ และทำที่กันกลิ่นในเรือนไฟ นอกจากนี้ยังอนุญาตให้ทำรางระบายน้ำด้วย นอกจากนี้ที่อยู่อาศัยนั้นต้องมีอากาศถ่ายเทสะดวกด้วย โดยให้พึงคำนึงถึงทิศทางลม ปรากฏในอุปัชฌาย์ว่า “ถ้าลมเจือฝุ่นละอองพัดมาทางทิศตะวันออก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันออก ถ้าพัดมาทางทิศตะวันตก พึงปิดหน้าต่างด้านตะวันตก ถ้าพัดมาทางทิศเหนือ พึงปิดหน้าต่างด้านเหนือ ถ้าพัดมาทางทิศใต้ พึงปิดหน้าต่างด้านใต้ ถ้าเป็นฤดูหนาว พึงเปิดหน้าต่างกลางวัน ปิดกลางคืน ถ้าเป็นฤดูร้อน พึงปิดหน้าต่างกลางวัน เปิดกลางคืน (วิ.ม. (ไทย) 4/66/85)

(7) อิริยาบถสัปปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย) (Suitable Posture) คือ สถานที่เคลื่อนไหวอิริยาบถประเภทหนึ่งที่ทรงอนุญาต สรุปความในเรื่อง ทรงอนุญาตที่จังหวัดจันทบุรีและเรือนไฟ (วิ.จุ. (ไทย) 7/260/33) ความว่า หมอชีวกโกมารภัจ เห็นพระภิกษุมีร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก จึงขออนุญาตที่จังหวัดจันทบุรีและเรือนไฟ เพื่อให้ภิกษุได้เดินจงกรม และสถานที่นั้นต้องเรียบ มีที่จับ และอยู่ในที่ร่ม มีหลังคามุงเพื่อป้องกันความร้อน และในส่วนของเรือนไฟ ก็มีการถมที่เพื่อไม่ให้ น้ำท่วมถึง ทำคันดินกัน มีบันไดและราวบันได มีการจัดสถานที่ที่เหมาะสม หากเรือนไฟมีขนาดเล็กให้นำเตาไฟไปตั้งด้านนอก หากว่าเรือนไฟมีขนาดใหญ่ให้นำเตาไฟมาตั้ง ตรงกลางเรือนไฟได้ ทำรางละลายดิน หากดินมีกลิ่นก็สามารถอบด้วยความร้อนก่อนนำมาทำได้ อนุญาตให้มีขันน้ำ และทำที่กันกลิ่นในเรือนไฟ นอกจากนี้ยังอนุญาตให้ทำรางระบายน้ำด้วย

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการพัฒนาปรับปรุงวัดให้เป็นสถานที่ให้เป็นที่สบาย และเหมาะสมแก่กุลกับบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ 7 ด้าน คือ 1) อาวาสสัปปายะ (ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย) 2) โฉจรสัปปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) 3) ภัตตสัปปายะ (ถ้อยคำเป็นที่สบาย) 4) บุคคลสัปปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) 5) โภชนสัปปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) 6) อุตสัปปายะ (อุณหภูมิมเป็นที่สบาย) และ 7) อิริยาบถสัปปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย)

2.2 แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในตามหลักภาวนา 4

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการพัฒนากายกับจิตของบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ โดยใช้หลักภาวนา 4 แบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ

(1) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางกาย

(1.1) กายภาวนา หรือ ภาวิตกาย (Physical Development) เป็นการฝึกอบรมกาย คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูล และได้ผลดี เป็นคุณ ไม่เกิดโทษ เริ่มแต่

รู้จักบริโภคปัจจัย 4 รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพหรือใช้สอยวัสดุอุปกรณ์ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลาย

(1.2) สีสถาหรือนา หรือ ภาวิตศีล (Social Development) การฝึกอบรมพฤติกรรมทางด้านกาย วาจาไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีวินัยในตนเอง และประกอบอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูลและสร้างสรรค์

(2) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางจิต

(2.1) ภาวิตจิต หรือจิตตภาวนา (Emotional Development) เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ให้สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจที่มีคุณธรรม เมตตา เอื้ออารี มีความเคารพ ความอ่อนน้อม มีความกตัญญูรู้คุณ ด้านสมรรถภาพจิตได้แก่ การมีจิตใจที่เข้มแข็ง มั่นคง เพียรพยายาม อุตสาหะ มีความรับผิดชอบ มีสติและสมาธิ ส่วนด้านสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจร่าเริงแจ่มใส เบิกบานสดชื่น อิ่มเอิบ ผ่องใส และสงบสุข

(2.2) ภาวิตปัญญา หรือปัญญาภาวนา (Wisdom Development) การฝึกอบรมด้านปัญญา ได้แก่ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่มีอคติเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต

สรุปได้ว่า แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายใน เป็นการพัฒนากายกบัตติของบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ โดยใช้หลักภาวนา 4 แบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ (1) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางกาย ได้แก่ กายภาวนา (Physical Development) เป็นการฝึกอบรมพฤติกรรมของตนเอง และสีถาหรือนา (Social Development) การฝึกอบรมพฤติกรรมทางสังคม (2) แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางจิต ได้แก่ จิตตภาวนา (Emotional Development) คือ การฝึกอบรมให้จิตของตนเกิดสมาธิ และ ปัญญาภาวนา (Wisdom Development) คือ การฝึกอบรมให้จิตของตนเกิดปัญญา เพื่อมุ่งพัฒนาตนสู่การเห็นแจ้งธรรมดังที่ปรากฏในภาษิตของพระเอกภววิริยเถระ ได้กล่าวว่า

เราผู้เดียวมุ่งประโยชน์เป็นสำคัญ จะรีบเข้าป่าใหญ่ที่ทำให้เกิดแก่ผู้บำเพ็ญเพียร นารัณมัย ซึ่งข้างข้างมีน้ำอาศัยอยู่ จะอาบน้ำที่ชอกภูเขาอันเยือกเย็นในป่าร่มรื่น มีดอกไม้บานสะพรั่ง จงกรมแต่ผู้เดียว เมื่อไร เราจะได้อยู่ป่าใหญ่ที่นารัณมัยแต่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน ได้สำเร็จกิจ ไม่มีอาสวะ ขอความประสงค์ของเราผู้ต้องการจะทำอย่างนั้นจงสำเร็จเถิด เราจักทำให้สำเร็จได้เอง ผู้อื่นไม่อาจทำให้ผู้อื่นได้ เรานี้สามเณรคือความเพียรอยู่ จะเข้าป่าใหญ่ ยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะ ก็จักไม่ออกจากป่าใหญ่นั้น เมื่อลมเย็นพัดเอากลั่นดอกไม้หอมฟุ้งมา เราจะนั่งบนยอดเขาทำลายอวิชชา จักได้รับความสุขรณมัยด้วยวิมุตตสุข ที่เฝ้าภูเขามีสันเย็นในป่า ซึ่งดาราด้วยดอกโกสุม แนนแท้

กล่าวได้ว่า ความเชื่อมโยงกันของวิถีชีวิตมนุษย์ และธรรมชาติรอบๆ ตัวมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิต หรือสิ่งที่ไม่มีชีวิต การกล่าวถึงสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการบำเพ็ญเพียร ที่มีลักษณะเป็นป่านารัณมัย อุดมสมบูรณ์มีสายน้ำไหลไปตามซอกหิน มีดอกไม้บานสะพรั่ง เป็นที่เหมาะสมแก่การ

พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม หรือการฝึกตนเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนานั้นคือนิพพาน

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการแผนกตำรา. (2550). *มงคลดัตถิปินีแปล เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ดำรงราชานุภาพ. (2513). สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *ตำนานพระพุทธเจดีย์*. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.
- ป. ปลงสมบุญ. *พจนานุกรม มคอ-ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท.. ม.ป.ป..
- ปิ่น มุกกันต์. (2549). *มงคลชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *คำวัด*. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. ฟรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด..
- พระพุทธโฆสเถระ. (2548). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2538). *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ). (2554). *สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต ประจำปี 2554*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2539). *ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 9 เล่ม 1 สมถกรรมฐานที่ปณี*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย . (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2543). *วินัยมุข เล่ม 3 (หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก)*. พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- องค์การสหประชาชาติ. (2548). *60 ความสำเร็จขององค์การสหประชาชาติ*. กรุงเทพมหานคร : องค์การสหประชาชาติ.

